

Наталія Кононенко

ЛІБЕРАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ В РОСІЇ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

У цій статті автор робить акцент на тому, що вплив ліберальної політичної опозиції в Росії обмежений як домінуючою ідеологічною парадигмою, так політичною культурою росіян.

Ключові слова: опозиція, патерналізм, дуальна політична система, Путін.

Kononenko N. Opposition is in Russia: myth or reality? In this article author focuses on the weakness of the liberal opposition in Russia. This, according to the researcher, due to the dominant ideological paradigm and the political culture of the Russians.

Key words: opposition, paternalism, dual political system, Putin.

Діяльність опозиції в західних демократіях – це результат між-елітного компромісу, до якого еліти йшли щонайменше два з половиною століття, починаючи з часів Великої французької революції 1789–1794 рр. Проголошені Декларацією прав людини і громадянина від 1789 року право на особисту свободу, власність, безпеку і право опору насильству лишаються і сьогодні базовими цінностями демократичних режимів. Сучасні ліберали і консерватори, ліві та праві на Заході, здійснюючи політичну функцію (формування політичних інститутів, участь в електоральних та політичних процесах), не дискутують з приводу того, яку країну будують їхні парламенти та уряди. Предметом обговорення, а, й відповідно, мірою компромісу, як правило, є питання ролі держави в ринкових процесах, розмірів податків та соціальної функції держави та великого бізнесу. Результатом такої еволюції західного світу стала неантогоністична структура політичного класу. Відсутність світоглядних протиріч непереборної сили в західних елітах дозволяє політичній системі працювати без потрясінь, робить електоральні процедури ефективними, дає змогу різним частинам політикуму приходити до влади та здійснювати керування урядами.

Бекграунд російської політики інший. Він кардинально відрізняється від західної політичної парадигми. На думку сучасного ро-

сійського політичного філософа Олександра Янова, в самій основі російської політичної культури дві однаково стародавні, легітимні, але *антогоністичні* ідеологічні та культурні традиції – європейська (ліберальна – *прим. авт.*) і патерналістська (консервативна, антизахідна – *прим. авт.*). Непримиренна боротьба між російськими лібералами і консерваторами унеможлиблює в Росії загальнонаціональний консенсус щодо базових цінностей, на який спирається сучасна європейська цивілізація [1]. Більше того (зазначимо від себе) у кращому випадку в Росії ліберальна частина політичного класу була опозиційною та не впливовою в межах політичної системи. А стандартно – політичні ліберали перебували поза межами російської політичної системи. Як правило, влада в Росії належить консерваторам, прибічникам патерналістського укладу керування державою.

Нагадаємо, що патерналізм – це система в державних відносинах, заснована на принципах і практиці державного управління, побудованого за парадигмою контролю держави над людьми (аналогічно контролю батька над дітьми в патріархальній сім'ї). Російський дослідник Тетяна Єрмоленко, аналізуючи природу російського патерналізму в розрізі форм державного устрою, робить акцент на таких його особливостях:

- підлеглий перебуває в добровільній залежності (як правило, у ресурсній) від патерналіста
- патерналіст (в російському варіанті – монарх, президент) зазвичай є окремою особою, а його підлеглі розглядаються як колектив (російський народ)
- ідеологічний аспект патерналізму пов'язаний з виправданням підпорядкування, що підкреслює турботливу роль патерналіста (господаря, батька): відносини між правителями (владою) і народом не юридичні, а батьківсько-синівські, засновані на моральних засадах релігійного смирення
- патерналізм зазвичай охоплює всі аспекти життя підлеглих і зачіпає навіть особистість загалом, не обмежуючись окремими видами діяльності індивіда [2].

Російський науковець Олександр Оболонський зазначає, що такий соціальний генотип росіян, як добровільна передача індивідом частини свого суверенітету патерну, визначив характер пануючих в суспільстві відносин (у тому числі політичних). Він (генотип – *прим. авт.*) надійно

блокував розвиток будь-яких тенденцій, які не відповідають йому і в перспективі могли б поставити під загрозу існуючі в країні принципи соціальних взаємин. Оболонський чітко називає дуальні наслідки панування такого соціального генотипу. З одного боку, внаслідок його стійкості ніякі зовнішні загрози та внутрішні катаклізми не можуть похитнути основ системи. З іншого боку, будь-які спроби вивести країну з-під деспотизму державної влади апріорі паралізовані і приречені на загибель, оскільки вступають у суперечність з національними стереотипами політичної поведінки і моральними основами соціальних взаємин [3]. Ще більш категоричний Олександр Янов робить акцент на тому, що Росія зіпсована «силою своєї патерналістської традиції», що позбавила її здатності модернізуватися, рухатися в напрямі західного типу державності. Особливість європейської державності, наголошує історик, саме в здатності суспільства до модернізації, що створює гарантії від свавілля влади.

Висновки дослідників підтверджують і дані соціологічних досліджень. Так, згідно з оприлюдненими в 2013 р. аналітичним центром Юрія Левади даними соціологічного опитування 66 % жителів Росії вважають, що політичний та громадський устрій західного – не патерналістського типу (готовність громадян брати відповідальність за власне життя на себе) – абсолютно не підходить для російських умов, суперечить укладу життя російського народу і навряд чи зможе прижитися в Росії [4].

Нагадаємо, що у науковий обіг патерналістське визначення російського суспільства першим ввів на початку XIX ст. історик М. Карамзін, який стверджував, що в Росії самодержавне правління асоціюється із батьківським правлінням. Історик стверджував, що патерналізм став аксіомою, культурним архетипом, закріпленим у російській ментальності та політичній культурі [5]. У XIX ст. російських консерваторів об'єднувало скептичне ставлення до демократії і механізму її практичного здійснення. Демократичні інститути і процедури вони вважали штучними, підробленими, нездатними виражати справжню волю народу і вирішувати хвилюючі його проблеми. Слов'янофіли вважали, що Росія може подолати своє економічне і технічне відставання від Заходу, і навіть випередити його, якщо розвиватиметься власним шляхом, що враховує самобутність країни (православ'я, духовна цілісність народу, внутрішня згода).

Знакові постаті сучасного консерватизму – письменники В. Распутін, В. Белов, А. Проханов, В. Кожин, А. Солженіцин, математик І. Шафаревич, філософи А. Зінов'єв і А. Панарін, геополітик О. Дугін, публіцист С. Кара-Мурза. Головні системоутворюючі принципи новітньої модифікації консерватизму – антиіндивідуалізм, антираціоналізм, збереження традицій, що ґрунтуються на православної релігії, неприйняття радикальних змін і, звичайно, антизахідництво.

Щодо лібералізму, то у дожовтневий період в Росії він був представлений декількома напрямками (консервативний лібералізм, «новий» лібералізм). Засновником консервативного лібералізму був Борис Миколайович Чичерін (1828–1904). Сутність розробленої ним концепції полягала в синтезі принципів особистої та суспільної свободи з політичними традиціями та морально-культурними засадами російського народу. Чичерін розвивав ліберальні ідеї правової держави, верховенства закону, що обмежує будь-яку владу. Однак він не поділяв ідею природних і невідчужуваних прав громадян, оскільки вважав, що їх реалізація може призвести до анархії. На думку Б. М. Чичеріна, права громадянам має надавати держава. Найбільш розумною формою правління для Росії Б. Чичерін вважав конституційну монархію, яка здатна гарантувати стійкість і гнучкість державної влади.

Сучасні російські ліберали прихильні до класичних принципів політичної демократії. У сфері зовнішньої політики вони виступають проти імперських традицій, ізоляціонізму і конфронтаційності, прагнуть інтеграції РФ в співтовариство цивілізованих держав. Вони – прихильники соціально-орієнтованого ринкового господарства, мінімізації державного втручання в економіку. Найбільш відомі представники сучасного експертного лібералізму в галузі:

- політичної науки і міжнародних взаємин – О. Арбатов, І. Бунін, В. Іноземцев, О. Кара-Мурза, І. Клямкін, О. Салмін, Г. Сатаров, Д. Тренін, К. Холодковський, Л. Шевцова, Ф. Шелов-Коведяєв, В. Шейніс;
- економіки – Є. Гайдар, О. Ілларіонов, Г. Явлінський, Є. Ясін;
- юриспруденції – С. Алексєєв, М. Краснов, О. Оболонський;

- національних взаємин і федералізму – В. Тишков.

Відповідно до офіційного російського політико-історичного концепту Росія знала кілька періодів «захоплення панівною елітою ліберальною ідеологією». У перекладі на мову політологічного інституціоналіста, в ці періоди прибічники лібералізму виходили із опозиційного стану і ставали активною суб'єктною частиною політичного класу Росії. В такі часи правлячий клас зважувався на запровадження реформ, спрямованих на наближення російської дійсності до західних політичних і соціально-економічних стандартів. Уперше, вважає переважна більшість російських історіографів, це спробував зробити цар Петро I, потім – імператриця Катерина II. У 1825 р. насильно реанімували тренд «повернення Європи в Росію» декабристи. Наступна спроба – «Великі реформи» імператора Олександра II (скасування кріпосного права 1861 р., реформи в галузі народної освіти – 1863 р., Земська і Судова реформи – 1864 р., реформа міського самоврядування – 1870 р., військова реформа – 1874 р.). І, нарешті, – «нові Великі реформи» (між 1906 і 1914 рр.), пов'язані із діяльністю Вітте і Столипіна, перетворили Росію на конституційну монархію і запустили модернізаційні зміни в економіці. Результатом усіх цих реформаторських епізодів російської історії ставало обмеження, певним чином, впливу необмеженої влади монарха, законодавче закріплення свобод і, відповідно, наближення Росії до стандартів європейської державності. Якщо перефразувати Чаадаєва, то це були надані Росії історією можливості «приєднатися до людства» [6].

Останній в історії «ліберальний ренесанс» Росія переживала в кінці ХХ ст. Протягом 1990–1994 рр. лібералізм домогся масового успіху в Росії. Йдеться про те, що ліберали вийшли з опозиції, пішли у владу, а один з лідерів лібералів Є. Гайдар навіть очолив уряд. Уряду лібералів вдалося провести масштабні економічні реформи (т. зв. «шокову терапію»), які лібералізували торгівлю, ціни, запровадили ваучерну приватизацію і заставні аукціони. Крім цього, були реформовані податкова система, реструктуризовано ТЕК і введено систему вільного обміну іноземної валюти. Втім, реформи мали і негативні наслідки, серед яких девальвація і гіперінфляція, падіння виробництва і ВВП та різка соціальна поляризація. На відміну від країн ЦСЄ та Балтії, як тільки російські реформи на початку 90-х рр.

зіткнулися з дуже серйозними і неминучими в процесі трансформації економічними труднощами, привабливість демократії як варіанта піднесення добробуту стала поступово згасати.

Чому? Майже за 20 років трансформації розуміння росіянами демократії залишилося переважно патерналістським, а ціннісні погляди переважної більшості російських громадян характерні для режимів авторитарного типу, в межах якого не відбувається відокремлення держави від суспільства. У 2006 р. (через 15 років після початку трансформаційних процесів у Росії) соціологи інформують, що такі цінності, як «міцна родина», «надійні друзі», «безпека» та «матеріальна незалежність» – безпосередньо характеризують практичну мотиваційну складову поведінки сучасного росіянина в його повсякденному житті. Фахівці наголошують на тому, що задані цінності («цінності виживання») характерні для громадян будь-якого сучасного європейського суспільства. Утім, на відміну від Європи, ліберальні цінності («свобода слова», «право на власність», право на вибори своїх представників в органи виконавчої влади), які домінують у системі цінностей європейських громадян, підтримуються лише третиною росіян [7].

Як наслідок – росіянам (на відміну від країн ЦСЄ та Балтії) у цей період не вдалося:

- перетворити політичний режим на парламентську республіку з високим рівнем політичної відповідальності, де уряд формується політичними партіями, що пройшли в парламент; окремі політики повинні піти у відставку через винесення вотуму недовіри; існує процедура імпічменту відносно президента;
- наблизитися до електоральних циклів («системи гойдалок»), характерних для політичних режимів Західної Європи: влада та опозиція по черзі змінюють одна одну при владі, відповідно, відсутнє домінування правлячих партій над опозиційними;
- сформувати дієвий механізм формування політичного класу у країнах ЦСЄ та Балтії (проведення люстрацій; політичні посади у виконавчій владі отримують обрані партіями лідери)
- створити дієві механізми контролю за діями політичного класу з боку суспільства (ЗМІ, НПО, суспільні ради при міністерствах);

- створети некорумповану ринкову економіку [8].

Незавершеність російських реформ зумовлена дуальністю політичного режиму Б. Єльцина (1991–1999 рр.), яка полягала в тому, що він враховував, з одного боку, популярний у 1988–1993 рр. реформістський порядок денний. Цим пояснюється і переважно демократично-ліберальна риторика влади щодо реалізації внутрішньої політики (до 1995 р.), акцент на прагненні міжнародної інтеграції (вступ до Ради Європи в 1996 р.), коректні електоральні процедури та вільні парламентські та президентські вибори, курс на розподіл влади, створення політичного ринку (реальної політичної конкуренції), перетворення парламенту в центр формування політичного класу, існування свободи слова і формування ринкової економіки. З іншого боку, політична конструкція успадкувала, продовжила і, навіть, розвинула багато рис минулого. Конституція 1993 р., закріпивши владу Б. Єльцина, встановила, за висловом О. Смоліна, «демократичний за формою, але авторитарний за змістом політичний режим». На нашу думку, до основних особливостей політичного режиму Єльцина, які віддаляли Росію від Європи, належать:

– гіпертрофія владних прерогатив президента за рахунок обмеження повноважень інших інститутів, консервації низького рівня інституалізації політичної галузі. Така конструкція має глибокі корені у російській інституційній і політико-культурній традиції моносуб'єктивності влади (зосередження владних ресурсів у одному персоніфікованому інституті при суто адміністративних функціях усіх інших інститутів);

– відсутність цивілізованих механізмів політичної відповідальності і номінальність поділу влади. Обрані на загальних виборах президент і Державна Дума формували виконавчу владу, але ніякої відповідальності за його діяльність не несли. Уряд, який призначався президентом і тільки йому звітувався, в будь-який момент відправлявся у відставку з міркувань політичної доцільності або внаслідок «підкилимної» боротьби;

– слабкість політичних партій. Оскільки ані парламентська більшість, ані парламентські коаліції не володіли правом формувати уряд, боротьба партій на виборах і самі вибори були позбавлені того сенсу, яким вони наділені в демократичних державах.

Перемога партії на виборах в Росії не давала їй можливості проводити курс, заявлений у програмі, а статус Державної Думи не дозволяє ефективно контролювати виконавчу владу. У зв'язку з тим, що жодна партія не в змозі реалізувати свою передвыборну програму, громадяни втрачають головний стимул для участі у виборчих компаніях;

– відсутність сильної системної опозиції, передача влади за визначеним сценарієм у межах чинної «партії влади» під час електоральних циклів 1995–1996 рр., та 1999–2000 рр. Низький рівень масової громадянської самосвідомості, фрагментарність суспільства і його відчуження від влади сприяли виробленню правлячою елітою певного механізму підтримки відносної стабільності всередині себе і суспільства в цілому. В цей механізм були вбудовані парламентські партії, включаючи КПРФ, яка претендувала на роль виразника протестних настроїв населення;

– непрозора система ухвалення рішень зумовила концентрацію влади (1996–1999 рр.) в руках вузького кола осіб з номенклатури і олігархів, формування елітарного корпоративізму, замість плюралістичної демократії, широкі масштаби лобістської діяльності, нерегульованої законодавчими актами та непідконтрольної суспільству;

– високий рівень політичної конфліктності («демократичний» центр – «авторитарні» регіони; політичні конфлікти в середині правлячого класу);

– продовження формування патерналістського, навіть клієнтарного суспільства, замість суспільства громадянського, що зумовлено нездатністю партій виконувати функцію захисту групових інтересів, зростання впливу корпорацій і масштабів їх лобістської діяльності, поширення корупції за пасивності і роз'єднаності населення.

Наслідком ліберальних (політичних та соціально-економічних) перетворень, проведених у суспільстві із домінуванням патерналістських цінностей, стало те, що, коли на початку 2000-х років нова російська влада запропонувала суспільству соціальний контракт «економічні можливості, замість політичних прав», суспільство зовсім відмовилося від універсальних демократичних цінностей на користь цінностей звичайних, так би мовити, – інстру-

ментальних (патерналістських). Починаючи з середини 90-х рр., відбувається поступове повернення до консервативної (в м'якій формі - антизахідної) ідеології у передвиборчій риторичі провладних політичних сил («Наш дом – Россия», 1995–2006 рр., парламентська партія II скликання Державної Думи; передвиборчий блок «Отечество – Вся Россия», 1999 р.; «Единая Россия», створено у 2001р., парламентська партія VI, V, VI скликання Державної Думи). Під час електоральної кампанії 2003 р. риторика провладного блоку «Отечество – Вся Россия» (який набрав на виборах 2003 р. 37 % голосів і на ґрунті якого у Державній Думі VI скликання було створено провладну парламентську більшість) була консервативно-центристською. Про втрату російським суспільством інтересу до ліберальних, прозахідних цінностей свідчив результат національно-консервативної партії «Родина», яка провела перевиборчу кампанію 2003 р. під лозунгами націоналізму, патріотизму та впливу держави на економіку, – 9 % голосів та створення власної фракції в Державній Думі. На тлі зростання підтримки росіянами правих, консервативних, традиційно патерналістських за своїм ідеологічним наповненням проєктів, падає інтерес до ліберальних, умовно «прозахідних» партій – СПС та «Яблоко». Через непослідовність, чисельні компроміси із владою протягом 1999–2003 рр. та внаслідок підвищення прохідного бар'єра для партій на пропорційних виборах до 5 % протягом електоральної кампанії 2003 р. СПС та «Яблоко» втрачають фракції у Державній Думі РФ, переходять в категорію «непарламентської опозиції» і за впливом на політичні процеси в країні – до маргінальних політичних сил.

Після переобрання на другий президентській термін В.Путіна (2004–2008 рр.) центристська правляча провладна партія «Единая Россия» починає різку еволюцію в бік антизахідної та антиліберальної риторичі. Фактично, контрольована Путіним партія проводить курс про відмову Москви від зусиль у напрямі інтеграції РФ в західне співтовариство. Замість цього Росія (економічно підсилена зростанням світових цін на енергоносії) зосередилася на традиційному для себе дискурсі – на зміцненні власних великодержавних позицій.

Ідеологічну візуалізацію консерватизму у вигляді концепту «суверенної демократії» було введено в обіг правлячого класу в

2005–2006 рр. заступником керівника Адміністрації президента Росії В. Сурковим. Вона стала однією з головних ідеологом на думських і президентських виборах у Росії 2007–2008 років [9]. Якщо дуже спрощено, то йшлося про те, що, по-перше, російська держава не може підпорядковуватись іншим світовим центрам влади; по-друге, виключно російська нація – без зовнішнього впливу (західного, перш за все) – формує образ політичного життя суспільства і держави; третє, процес виборів відображає не боротьбу інтересів, а єдність влади і народу [10]. Така ізоляціоністська риторика (в умовах вигідної економічної кон'юнктури) принесла Росії певні результати: РФ підсилила власну фінансову незалежність від Заходу, позначила свою політичну присутність у ряді регіонів Азії, Африки та Латинської Америки і почала рух до створення «незахідного альянсу» за участю РФ, Китаю, Індії, Бразилії – в рамках Шанхайської організації співробітництва і дещо віртуальних структур типу BRICS (об'єднання країн, що швидко розвиваються, – Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка) [10]. У той же час світова криза 2007–2008 рр. надала російському політичному класу розуміння, що без економічної модернізації Росія залишиться сировинним додатком більш розвинутих економічних систем, а її політична вага і вплив у світі будуть знижуватися. У динаміці розвитку Росія стала поступатися не тільки Китаю та Індії, але і таким країнам, як Бразилія, Індонезія, Мексика, Туреччина і ПАР. Чи не найбільш важливим фактором – поряд з відтоком інвестицій – стало різке падіння і подальша стабілізація нафтових цін. Модернізація російської економіки потребувала інвестицій, а інвестиції – лібералізації політичної системи в середині РФ та змін у зовнішній політиці країни.

Утім, електоральна парламентська кампанія 2007 р. надала свідчення того, що політична еліта Росії намагається модернізувати економіку в умовах подальшого знищення політичної конкуренції в середині країни, консервації слабкості політичних партій, відсутності сильної системної опозиції, непрозорої системи ухвалення рішень та формування патерналістського суспільства. Це були перші вибори, на яких бар'єр для партій, що проходили у Думу виключно за партійними списками, було підвищено з 5 % до 7 %. Крім того, законодавчо прибрані нижній поріг явки, можли-

вість голосувати «проти всіх», можливість партій об'єднуватися в виборні блоки. Згідно з результатами голосування «Единая Россия» (набагато більш права та консервативна порівняно із 2003 р.) здобули кваліфіковану більшість, достатню для одноосібного прийняття будь-яких рішень у Держдумі без урахування думки інших депутатів. Опозиційні політичні сили (як ліберальні, так і консервативні) не набирають більше 3 % виборців.

Незважаючи на стратегію «закручування гайок» у внутрішньополітичному житті Росії, президентство Д. Медведева (2008–2012 рр.) принесло певні зміни у риторичку політичної еліти РФ. Д. Медведев активізував тему економічної «модернізації» країни, повернув ліберальну риторичку у політичне життя Росії, відмовився від концепту «суверенної демократії», дав старт пошуку «модернізаційних альянсів» у площині за межами країни, намагався перетворити зовнішню політику на інструмент пошуку зовнішніх ресурсів для економічної модернізації країни. Частина інтелектуалів, ліберально налаштовані еліти навіть пов'язували із Медведєвим певні надії щодо демократизації, вестернізації російського політичного режиму. Втім, уже ближче до кінця «нульових» рр. ХХІ ст. стає зрозумілим, що російське керівництво розглядає модернізацію, насамперед, як істотне підвищення технологічного рівня економіки, розвиток її інноваційної складової, яке відбувається під керівництвом і контролем держави, тобто правлячої корпорації. Це надає модернізаційній політиці досить вузьких рамок. Уся модернізація, таким чином, зводиться до формули: гроші плюс інженери, зазначає політолог Д. Тренін [11]. Модернізація політичної системи, лібералізація політичного життя в країні залишилися «за дужками» – існуюча модель повністю відповідає інтересам еліти та більшості патерналітичного населення РФ. Електоральна кампанія до Державної Думи 2011 р. знову лишила за межами парламенту ліберальну політичну партію «Яблоко».

Утім, несподівано для влади результати парламентських виборів 2011 р. (на яких перемогли всі провладні партії, які мали представництво у парламенті попереднього скликання) стали підґрунтям для чисельних акцій протесту у великих містах РФ протягом 2011–2013 рр. («марш миллионів», «народные гулянья»), зорганізованих не партійними лідерами, а лідерами думок (opinion leaders), якими були представники «креативного класу» (Олексій

Навальний, Дмитро Биков, Ілля Яшин, Ксенія Собчак, Тетяна Лазарева, Сергій Пархоменко, Олег Кашин та інші).

Ці протести надали експертам докази того, що, незважаючи на високий рівень підтримки В. Путіна та його політики з боку більшості росіян, в середині громадянського суспільства формується активний пасіонарний прошарок, який прагне лібералізації діючого в РФ політичного режиму. «Нові опозиціонери» свідомо відмежувалися від більш досвідчених, схильних до компромісу із владою ліберальних політичних партій, спробували використати нові, «мережеві» технології політичної інституціалізації. 12 червня 2012 було оголошено про майбутні вибори в Координаційну Раду російської опозиції, постійний орган, який, як планувалося, мав легітимно представляти опозицію. Реєстрація кандидатів і виборців велася на сайті cvk2012.org. Для участі у виборах зареєструвалося 170 012 виборців, а проголосував 81801. Після видалення із загальної кількості голосуючих учасників системи МММ, які голосували за інструкцією Сергія Мавроді, залишилося близько 65 тисяч виборців, за результатами голосування яких було обрано 20–22 жовтня 2012 року Координаційну Раду у складі 45 чоловік. Розбіжності виникли під час визначення завдань структури: радикальна частина Ради вимагала перевиборів Держдуми і відставки Володимира Путіна, поміркована – судових та виборчих реформ. Члени КР тривалий час не могли визначитися з датою мітингу на підтримку фігурантів «болотної справи» – проводити його в річницю подій на Болотній площі 6 травня 2013 або на день раніше. У підсумку, відбулося дві акції. Плюралістична діяльність опозиції разом із її організаційною слабкістю надали фактаж для девальвації опозиції шляхом масштабної пропандистської маніпуляції суспільною думкою росіян через ЗМІ. Ось, наприклад, як це робило впливове російське видання «Коммерсант». «Аналізуючи діяльність Координаційної Ради, спостерігачі були змушені констатувати, що створена як майданчик для об'єднання опозиції, Рада поступово перетворилася на спільноту людей, які не можуть домовитися щодо найбільш актуальних питань. Відразу було зрозуміло: єдине, що може Координаційна Рада, – це організувати вуличні акції. Тепер вони не можуть і цього, що цілком логічно: «Там, де у людей немає реального політичного впливу і предмета для роботи,

будуть постійні суперечки і розколи. Як самостійна організація Координаційна Рада більш не існує», – зазначив Борис Макаренко, заступник гендиректора Центру політичних технологій» [12].

Організаційна слабкість та інституціональна неструктурованість опозиції (на тлі консолідованої та монолітної в політичному плані влади), тиражована із певними акцентами за допомогою російських медіа на широку аудиторію, створили підґрунтя для падіння рейтингів опозиційних політиків. У травні 2013 р. експерти відомого російського Левада-Центру зробили висновок про «дезорієнтацію суспільства» через дискредитацію опозиції державними ЗМІ. Так, за даними проведеного дослідження Левада-Центром, 27 % опитаних підтримували опозиціонерів у їхніх вимогах (лише 5 % з упевненістю, а 22 % – швидше підтримували). Не підтримують опозицію 30 % опитаних. Цілих 44 % вибрали варіант відповіді «важко відповісти». Дії такої помітної фігури, як Навальний, схвалювали тільки 6 % опитаних, 35 % не поділяли його поглядів, а 59 % нічого про нього не знали. [13]. Слабкість не оформленого інституційно та позбавленого широкої пасіонарної підтримки росіян опозиційного руху дозволили В. Путіну (обраному 4 березня 2012 р. президентом РФ) розпочати шалений репресивний тиск як на лідерів акцій протесту, так і на російський опозиційний ліберальний рух.

Інша причина фактичного знищення, виведення за межі офіційного публічного політичного дискурсу ліберальної опозиції – шалений запит (як наслідок більш ніж 10-річної пропаганди) з боку більшості росіян на реалізацію владою ультраконсервативної, шовіністичної імперської політики, уособленням якої є В.Путін. У 2014 році Росія остаточно увійшла в ту фазу політичного розвитку, коли лібералізм з його свободами та цінностями втратив актуальність у правлячому класі РФ. У таких умовах пряма агресія РФ та тиск на ослаблену внаслідок революції Україну, анексія Криму зумовили шалене зростання рейтингу В. Путіна і, відповідно, подальше переміщення на периферію політичного впливу та дискурсу ліберальних політичних сил [14].

Після подій весни 2014 р., коли, вочевидь, сучасний російський режим подолав точку біфуркації, стає абсолютно зрозумілим, що обрання В. Путіна на посаду глави держави у 2012 році остато-

чно поклато край періоду «виборного самодержавства» та означало рух РФ до бюрократично-авторитарного режиму, який формувався Путіним протягом 2000–2008 рр. Сама природа такої політичної конструкції не передбачає існування в її середині опозиції. Так, аналітик К. Рогов пропонує сформовану Путіним систему вважати «нав'язаним консенсусом», у межах якого елітні групи відмовляються від претензій на політичне представництво («відмова від політики»), оскільки це – умова збереження за ними доступу до ресурсів і повноважень. Такий консенсус спирається на здатність домінуючого гравця блокувати політизацію міжелітних конфліктів (трансляцію їх в публічну сферу) за допомогою «батога і пряника» (надання/обмеження доступу елітним групам до ренти) [15]. Політичний результат системи «нав'язаного консенсусу» – створення режиму «керованої демократії», подальший відхід політичної системи Росії від базових принципів ліберальної конкурентної політики.

Отже, до базових характеристик політичного режиму Путіна можна віднести:

- знищення політичної конкуренції в межах політичного класу, фактичний перехід до однопартійної системи при інституційному збереженні багатопартійності;

- створення суперунітарної держави, фактична ліквідація федералізму, як наслідок – різке послаблення політичного впливу регіональних еліт і великого бізнесу та зростання фактичного впливу федеральної бюрократії,

- підпорядкування парламенту урядові як центру формування політичного класу;

- зростання формального впливу політичних партій порівняно із неформальними групами тиску на тлі вихолощення закладеного Єльциним конкурентного змісту з електоральної процедури, девальвації змісту більшості політичних інститутів та створення політичного підґрунтя для закріплення монополії правлячої бюрократичної елітної групи на владу;

- фактичну ліквідацію системи поділу влади;

- обмеження «свободи слова», встановлення прямого або непрямого державного контролю над головними телеканалами країни;

Утім, надія залишається. «Нав'язаний консенсус» як стрижень політичного режиму Путіна сформувався і підтримувався в ситуа-

ції постійного зростання економіки і доходів. У таких умовах вибір на користь конфронтації видався для елітних груп нераціональним, оскільки збереження статус-кво або навіть деякий програш в умовах зростаючої економіки є значно привабливішим результатом, ніж перспектива втратити «місця на ринку». Американські економісти К. Гедді, Б. Ікес наголошують на тому, що у першому десятилітті ХХІ ст. економічні показники Росії були одними з кращих у світі. Але цей успіх, роблять акцент вчені, був аномалією: в його основі лежало різке підвищення цін на базові джерела надходжень країни – нафту і газ. Подібне зростання цін (особливо в умовах введення західними країнами санкцій щодо РФ, спрямованих на обмеження залежності західного ринку від російських нафти та газу) протягом настільки тривалого періоду більше не повториться, наголошують дослідники. Таким чином, попереду Росію чекає інша ситуація – стагнація доходів і економіки в цілому та, ймовірно, і розпад «консенсусу» такої якості [16]. Чи буде, чи зможе впливати на творення нової владної конструкції в РФ ліберальна опозиція, позбавлена сьогодні (і попередні 10 років) інституційного впливу та політичної суб'єктності – відкрите питання.

1. Див.: Янов А. Россия: У истоков трагедии. 1462–1584: Заметки о природе и происхождении русской государственности / А. Янов. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С.344–501.

2. Ермоленко Т. Ф. Патернализм в России (опыт культурно-исторического анализа) / Т. Ф. Ермоленко. – Ростов н/Д: изд-во Ростовского у-та. – 1999. – С. 12–32.

3. Оболонский А. В. Драма российской политической истории: система против личности / А. В. Оболонский. – М., 1994. – С.20.

4. Общественное мнение – 2012 г. Ежегодник. – М. – Левада-Центр. – 2012 – С.17–32.

5. Карамзин Н. М. История государства Российского. В 9 т./ Н. М. Карамзин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/karamzin/karahist.htm>

6. Чаадаев П. Я. Философские письма / П. Я. Чаадаев. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/chaadaev/filpisma.html>

7. Кононенко Н. В. Політичний режим сучасної Росії / Н. В. Кононенко // Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз: [монографія] / [за ред. проф. Ф. М. Рудича]. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – С.244–246.

8. Зеленко Г. Проблемы формирования и созревания политического класса в странах Центральной и Восточной Европы / Г. Зеленко // Политический класс в современном обществе. – М.: РАПН, РОСПЕН. – 2012. – С. 281–300.

9. Сурков В. Ю. Наша российская модель демократии называется «суверенной демократией» / В. Ю. Сурков. 28 июня 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://web.archive.org/web/20080430012854/http://www.- edinros.ru/news.html?id=114108](http://web.archive.org/web/20080430012854/http://www.-edinros.ru/news.html?id=114108)

10. Третьяков В. Суверенная демократия. О политической философии Владимира Путина / В. Третьяков // Российская газета. – 2005. – 28.04. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/printable/2005/04/28/tretyakov.html>

11. Тренин Д. Одиночное плавание / Д. Тренин. – М.: Изд-во Р. Элинина, 2009. – С.39–52.

12. Козлов В. Оппозиция поднимает КПД / В. Козлов // Коммерсант. – Москва. – 2013. – 22 июня. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/Doc/2218239>

13. Тренин С. Движение равнодушных: россияне не за и не против оппозиции / Сергій Тренин // КМ.ру, 14.06.2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.km.ru/v-rossii/2013/06/14/aktsii-vnesistemnoi-oppozitsii-v-rossii/713126-dvizhenie-ravnodushnykh-rossiyane>

14. Рейтинг Путина – максимально высокий за последние шесть лет // ВЦИОМ. – М., 15.05.2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114824>

15. Рогов К. Демократия-2010: прошлое и будущее плюрализма в России / К. Рогов // Pro et Contra. – 2009. – Т. 13. – № 5 – 6. – Сент. – дек. – С.6–29.

16. Гэдди К. Российская экономика: как слезть с сырьевой иглы / Клиффорд Гэдди, Барри У. Икес // Россия-2020: Сценарии развития / [под ред. М. Липман и Н. Петрова]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2012. – С.168.